

DIALEKTLARNING TILSHUNOSLIKDAGI O'RNI

Palvonnazarova Hayotxon Jamoladdin qizi
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Turkiy
tillar fakulteti O'zga tilli guruhlarda o'zbek tili ta'lim
yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Atiyazov Saparbay Jumamuratovich

Ilmiy rahbar: Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika
instituti Turkiy tillar fakulteti O'zbek tili kafedrasasi assistenti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10693353>

ARTICLE INFO

Received: 17th February 2024

Accepted: 19th February 2024

Published: 22th February 2024

KEYWORDS

*Dialekt, sheva, lahja, gobelen,
grammatika, spektr lingvistik*

ABSTRACT

Ushbu maqolada, shevalarning ko'p qirraliligi va ularning til hodisalarini tushunishdagi ahamiyati, dialektlarning ta'rifi va xususiyatlarini o'rganish, ularning o'zgarishi va tarqalishiga ta'sir qiluvchi omillar, dialektlarni tahlil qilishda qo'llaniladigan usul va yondashuvlar haqida fikr yuritilgan

Dialektlar tilshunoslik sohasida muhim rol o'ynaydi, til o'zgarishi va o'zgarishi haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Turli xarakteristikalar va tarqalishi bilan lahjalar til xilma-xilligining boy gobelenini beradi. Dialektlarni o'rganish uzoq va qiziqarli tarixga ega. Tilshunoslar asrlar davomida tilning xilma-xilligi bilan maftun bo'lib kelgan va shevalar inson nutqining murakkab gobelenini ochishda markaziy rol o'ynagan. Qadimgi yunon va rim olimlaridan tortib hozirgi zamon tilshunoslarigacha dialektlarni o'rganish insoniy muloqotning boy gobelenini tushunishga intilish edi.

Dialektlar tilshunoslar uchun xazina kabidir. Ular tilning qanday ishlashi va vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanishi haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Tilshunoslar dialektlarni o'rganish orqali tilning o'zgarishi va o'zgarishi naqshlarini ochib berishlari mumkin, bu esa o'z navbatida turli jamoalarning tarixi, madaniyati va ijtimoiy dinamikasini tushunishga yordam beradi. Dialektlar, shuningdek, "to'g'ri" yoki "standart" tilni tashkil qilish haqidagi taxminlarimizni shubha ostiga qo'yib, til xilma-xilligida go'zallik va qadriyat borligini eslatib turadi. Dialektlarni tilning mintaqaviy lazzatlari sifatida tasavvur qilish mumkin. Ular turli sohalaridagi odamlar so'zlarni talaffuz qilish, grammatikadan foydalanish va hatto o'zlarini ifoda etishning o'ziga xos usullarini ishlab chiqqanlarida paydo bo'ladi. Dialektlar talaffuzning ozgina o'zgarishidan tortib lug'at va grammatikadagi farqlarga qadar nozik yoki sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

Dialektlar lingvistik barmoq izlariga o'xshaydi, ular muayyan mintaqalar yoki jamoalarga xosdir. Ular til o'zgarishining tabiiy qismi bo'lib, odamlarning turli xil muloqot usullarini aks ettiradi. Tabiatdagi biologik xilma-xillikning go'zalligini nishonlaganimizdek, inson tilining ijodkorligi va moslashuvchanligidan dalolat beruvchi dialektlarning xilma-xilligini nishonlashimiz kerak. Dialektlar alohida orollar emas; ular kontinum bo'ylab mavjud. Bu shuni anglatadiki, qo'shni shevalar asta-sekin bir-biriga soya solib, lingvistik o'zgaruvchanlik spektrini hosil qiladi. Bu davomiylilik tilning ravon tabiatini aks ettiradi, jamoalarning o'zaro bog'liqligini va ularning lingvistik amaliyotini ta'kidlaydi. Dialektning davomi tilning doimo rivojlanib boruvchi mavjudot ekanligini eslatib turadi.

Dialektlar lingvistik vaqt kapsulalariga oxshab, o'tmishdagi lingvistik xususiyatlarning izlarini saqlaydi va til o'zgarishiga ta'sir qiladi. Tilning rivojlanishi bilan dialektlar yangi lug'at, grammatika yoki iboralarga hissa qo'shishi mumkin, ular oxir-oqibat standart tilning bir qismiga aylanishi mumkin. Dialektlar lingvistik innovatsiyalar agenti bo'lib, turli xil nutq jamoalarining yangi elementlarini o'z ichiga olgan tilning kelajagini shakllantiradi. Dialektlarning xilma-xilligida geografiya muhim rol o'ynaydi. Tog'lar, daryolar yoki hatto shahar chegaralari kabi jismoniy to'siqlar jamoalarni ajratib qo'yishi va alohida dialektlarning rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin. Mintaqada mavjud bo'lgan atrof-muhit va tabiiy resurslar ham til xususiyatlari va lug'atiga ta'sir qilishi mumkin.

Til faqat so'zlardan iborat emas; bu ham odamlar haqida. Ijtimoiy sinf, ma'lumot, yosh va etnik kelib chiqishi kabi sotsiolingvistik omillar dialektlarning o'zgarishi va tarqalishiga ta'sir qiladi. Bizning nutqimiz ijtimoiy o'zligimizni, guruhga mansubligimizni yoki hatto intilishlarimizni ko'rsatishi mumkin. Dialektlar ijtimoiy mavqe yoki birdamlik belgisi bo'lishi mumkin, bu odamlarning ijtimoiy o'zaro munosabatlarining murakkab tarmog'ini aks ettiradi. Globallashuv va gomogenizatsiya keng tarqalgan dunyoda til xilma-xilligini saqlash juda muhim. Dialektlarni targ'ib qilish va qadrlash orqali biz hech qanday til yoki lahja qolmasligini ta'minlaymiz.

Shunday qilib, keyingi safar kimdir boshqa lahjada gapirayotganini eshitsangiz, ular shunchaki bir xil tilning boshqa versiyasida gapirmasligini unutmang. Ular o'zlarining noyob lingvistik dunyosining kichik bir qismini baham ko'rishmoqda. Dialektlarni o'rganish haqida gap ketganda, tadqiqotchilar miqdoriy yondashuvlar kabi ba'zi ajoyib usullarni ishlab chiqdilar. Ushbu usullar dialektlardagi naqsh va o'zgarishlarni tushunish uchun raqamlarni kesish va ma'lumotlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Tilshunoslar dialektlarni o'rganishda ham sifatli yondashuvlardan foydalanadilar. Bu shuni anglatadiki, ular tilning o'ziga chuqur kirib, dialektni o'ziga xos qiladigan o'ziga xos xususiyatlar va xususiyatlarni o'rganadilar.

Korpus lingvistikasi so'nggi til ma'lumotlar bazasiga o'xshaydi. U ko'p miqdorda real hayotdagi til na'munalarini, shu jumladan dialektlarni to'playdi va tadqiqotchilarga ularni tahlil qilish imkonini beradi. Bu sizning qo'lingizda sheva xilma-xilligi xazinasiga o'xshaydi. Tilshunoslar korpus lingvistikasi yordamida dialektlarning vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanishi va o'zgarishi haqida qiziqarli tushunchalarni ochib berishlari mumkin. Dialektlar faqat tovush va so'zlardan iborat emas; ular bizning o'zlikni anglashimizga ham bog'liq. Nutqimiz madaniyatimiz, tarbiyamiz va jamiyatimizni aks ettiradi. Shunday qilib, siz "pop" yoki "soda" deysizmi, sizning dialektingiz kimligingiz haqida nimadir aytadi.

Odamlar ko'pincha boshqalarning nutqiga qarab keskin xulosalar chiqaradilar. Dialektlar ba'zan ma'lum stereotiplar yoki munosabatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ammo shuni esda tutaylikki, kitobni muqovasiga qarab yoki odamni shevasiga qarab baholash adolatdan emas. Til xilma-xilligini qabul qilish bu stereotiplarga qarshi turish va tushunishni rivojlantirishga yordam beradi. Ikki tilli ta'limda shevalar qimmatli manba bo'lishi mumkin. Talabalarning ona tili lahjalarini standart til bilan birlashtirish o'quv natijalarini yaxshilashi va madaniy o'ziga xoslik tuyg'usini rivojlantirishi mumkin. Ikki tilli ta'lim xilma-xillik samarali o'rganish uchun to'siq emas, balki kuch ekanligini tan oladi.

Dialektlarni o'rganish doimo rivojlanib borayotgan sohadir. Texnologiyaning rivojlanishi bilan tadqiqotchilar dialektlarni chuqurroq o'rganishlari, ularning kelib chiqishi, rivojlanishi va ta'siri haqida yangi tushunchalarni ochishlari mumkin. Har bir yutuq bilan biz dunyomizni tashkil etuvchi lingvistik gobelemi yaxshiroq tushunamiz.

Xulosa qilib aytganda, tilshunoslikda dialektlarni o'rganish til o'zgarishi va o'zgarishining murakkab gobelenini ochish uchun juda muhimdir. Dialektlarning ta'rifi, xususiyatlari va tarqalishini tushunish orqali tadqiqotchilar til evolyutsiyasi va madaniy o'ziga xoslik haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lishlari mumkin. Turli metod va yondashuvlardan foydalangan holda dialektlarni tahlil qilish til xilma-xilligini har tomonlama o'rganish imkonini beradi. Bundan tashqari, dialektlarning ijtimoiy va ta'limga ta'sirini tan olish inklyuziv til siyosatini shakllantirishga yordam beradi va lingvistik inklyuzivlikni rag'batlantiradi. Biz oldinga siljishimiz davomida dialektlarni tadqiq qilishni davom ettirish, til xilma-xilligini saqlash va tilshunoslikning kengroq sohasida dialektlarning rolini chuqurroq tushunishni rivojlantirish juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. A. Yu. Aliyev "O'zbek dialektologiyasidan materiallar" .Toshkent-1974.
2. N. Rajabov "O'zbek shevashunosligi" Toshkent-1996.
3. G'. O. Yunusov "O'zbek lahjalarining tasnifida bir tajriba" Toshkent-1936.
4. Xushanov. A O'zga tilli maktablarda o'zbek tili dars shaklining tashkillashtirilishda shevaga xos so'zlarning ahamiyati. Eurasian journalof academic research. № 3. 2022 yil. 983-985 b.

INNOVATIVE
ACADEMY